

ÄREMINNE ÖVER MOTBOKEN

Av fil. lic. LEIF CARLSSON

Svante Nycanders debattskrift »Svenskarna och spriten» analyseras och diskuteras i denna artikel av fil. lic. Leif Carlsson.

Antag att en vara, erfarenhetsmässigt begärlig för en mycket stor del av allmänheten, blir föremål för ransonering. Antag att denna ransonering är effektiv i den utsträckning att en betydande svart börs uppstår, med priser i stort sett dubbelt så höga som den legala marknadens. Antag slutligen, att ransoneringen avskaffas, att varan i fråga fritt försäljes till ett pris som i varje fall ligger avsevärt under det tidigare gällande svarta börspriset. Hur kommer då konsumtionen att utvecklas? Är det sannolikt att varan kommer att konsumeras i mindre utsträckning *enbart* på den grund att den blir lättare att komma över?

Om problemet framställs i abstrakta termer skulle väl praktiskt taget alla kloka människor säga, att det sannolika måste vara att konsumtionen *ökar*. Under alla förhållanden skulle det motsatta påståendet, att konsumtionen spontant skulle minska, te sig så sällsamt att starka argument måste anföras för att man över huvud skulle ta upp saken till allvarlig diskussion. Livet är kort, tiden medger inte diskussion av hur besynnerliga och godtyckliga hypoteser som helst.

Icke desto mindre är det enligt den antydda hypotesen som Sveriges riksdag en gång handlat i en ransoneringsfråga av ovanligt stor betydelse — avskaffandet av motboken 1955. Den tankevärld som ledde fram till denna s. k. oktoberrevolution och deras förspel behandlas i *Svante Nycanders* briljanta debattskrift *Svenskarna och spriten* (Verdandidebatt, 16: 50), präglad lika mycket av behärskat patos som av kylig analys.

Nu vet vi, att den optimism som låg bakom spritransoneringens avskaffande i väsentliga stycken visade sig ogrundad. Skadeverkningarna blev fruktansvärda — en oerhörd stegring av fylleri, delirium

tremens, dödsfall i alkoholförgiftning, intagningar på mentalsjukhus, sprittragedier i hemmen... Nycander skildrar, med ett talande urval av statistik, denna utveckling i ett kapitel med den djävulskt ironiska rubriken »Nykterhetsrörelsen vid målet». Det kuriösa är nämligen, att det var just den organiserade nykterhetsrörelsen som mer än någon annan opinionsbildande grupp verkade för införandet av vad som från dess håll tidigare hånfullt kallats »supfriheten». Det finns klara belägg från rörelsens mest vederhäftiga och tongivande företrädare, att ransoneringens avskaffande »är i sig självt ett stort framsteg», ett »steg mot ökad andlig folkhälsa», som nykterismens teoretiker framför andra, dr Erik Englund formulerat saken.

Två motiv

Motiven för denna hållning tycks huvudsakligen ha varit två. Dels ett praktiskt övervägande: föreställningen om den s. k. suggestionseffekten. Själva existensen av motboken antogs leda till en större konsumtion än vad som skulle ha inträffat utan ransonering, enligt principen att inget fick frysa inne, och som det helt riktigt påpekades, »blir spriten köpt så blir den nog drucken». Dels ett mera känslöfärgat argument: ransoneringen betraktad som ett försök från samhällets sida att stävja missbruket innebar samtidigt ett principiellt godtagande av det måttliga bruket,

alltså just det som nykterhetsrörelsen kände sig kallad att bekämpa.

Nycander kommer för sin del fram till, att det knappast låter sig göra att fastställa om den så lidelsefullt diskuterade suggestionseffekten varit en realitet — statistiken kan tolkas hur som helst. För egen del gör han ett påpekande som i efterhand må te sig självklart, men som inte tycks ha fallit någon in under den tid motbokens betydelse var ett praktiskt problem, nämligen att ransoneringen måste ha haft *både* positiva och negativa deffekter, och att det måste ha funnits spänningar mellan långsikt- och kortsiktseffekter. Något försök till en mera raffinerad analys av detta problem tycks ej på allvar ha företagits.

Nycander är, i stort sett, en anhängare av motboken och, vad nu för tiden torde vara märkligt, en beundrare av dess uppfinnare dr Ivan Bratt. Kanske vågar man gissa, att Bratt, om han för en senare generation över huvud längre ens är ett namn, på sin höjd uppfattas som en inskränkt stofil med mätglas och stämpel i hand. Till det bästa i Nycanders bok hör skingrandet av okunnighet och vulgärfördomar om denne märklige nykterhetspolitiker, lika handlingskraftig i praktiken som skarpsinnig i det teoretiska. Vad Nycander beundrar hos Bratt — utom den ironiska intellektualiteten — är hans förmåga att kombinera realism och flexibilitet i detaljer med segt fast-

hållande vid de stora dragen, helhetsidén bakom systemet. Ty att det *var* en genomtänkt helhet, det »Brattssystem» som i motpropagandan alltför ofta framställdes som ett konglomerat av delvis löjeväckande, delvis vanvettiga, alltid trakkasserande, detaljkrångligheter, det är Nycanders huvudtes. Man tror honom, när man läst hans framställning.

Nu är Brattssystemet emellertid borta, och ingen politisk möjlighet finns att återinföra det. Nycander har klart för sig vad som var dess fundamentala fel, att det — till stor del utan tvivel på grund av Bratts överlägsna och arroganta attityd — på det hela taget kom att uppfattas som ett utslag av förmynderi uppifrån, inte som ett krav på solidaritet från de många gentemot de få som de facto inte skulle kunna bära den obegränsade alkoholfriheten.

För egen del är Nycander dock inte benägen att ge upp. Han nöjer sig inte med kritik, han kommer också med ett antal praktiska förslag, i vilka det centrala är prishöjningar och allmän registrering av inköpen. Om denna senare verkligen skulle göra någon nämnvärd nytta *utan* att kombineras med ransonering förefaller högst ovisst. Besvärlig i överkant verkar också hans tanke om progressiv spritbeskattning, enligt vilken den som ville köpa mer än en viss stadgad myckenhet (för att använda det klassiska ordet) skulle få betala ett extra högt pris per liter. Att kriti-

sera är lätt; men när man samlar negativa anmärkningar mot Nycanders förslag känner man med särskild irritation hur svårt det är att fundera ut något bättre.

Moraliskt synsätt

Det är möjligt att Svante Nycander anser, att den praktiskt nykterhetspolitiska delen av hans bok är den viktigaste. Anmälaren har en annan mening. Nycanders styrka ligger inte i de konkreta förslagen — ännu så länge — utan i den grundsyn som bär upp dem. Kort och gott kan denna karakteriseras som *ett moraliskt synsätt*. Alkoholproblemet är väsentligen ett socialt problem, framhäver han outtröttligt. Det är en fråga om beteenden, normer och social kontroll. Intet kan därför vara farligare än att som många opinionsbildare idogt försöker, från området avhysa alla moraliska resonemang och synpunkter. Följaktligen är Nycander energisk och sarkastisk motståndare till det populära talet om alkoholismen som en sjukdom, de ständiga ropen på »medicinsk vård» och liknande. Det är i dessa sammanhang hans spänstigt ironiska skrivsätt kommer bäst till sin rätt, som när han på tal om hypoteserna att alkoholismen skulle vara en »psykisk sjukdom» frågar varför denna sjukdom måste vara »tiofaldigt vanligare bland sjömän, restauranganställda och handelsresande än bland trädgårdsarbetare och folkskollärare». På den tiden »det gick

an» brukade även biskopar suppa sig under bordet, erinrar han; och frågar om det faktum att alkoholism — ännu så länge — är så relativt ovanlig bland kvinnor skall tolkas så att det postulerade sjukdomslaget är könsbundet i stil med färgblindhet.

För Nycander ingår motviljan mot den medicinska tolkningen av alkoholproblemet i ett större sammanhang — hans avsky för vad han med olika termer betecknar som terapismhället, medicokratin eller furor psychoterapeuticus. Det är tendensen att med hjälp av en skenbart »human» sjukdomsstämpel göra den avvikande, problematiska människan oansvarig, och samtidigt, bakom en ridå av »humanitært» prat, stöta ut henne ur gemenskapen, i extremfallet genom internering i någon form av s. k. vårdinrättning.

Det är, principiellt och praktiskt, en utomordentlig viktig sak Nycander går till strid för. Den invändning anmälaren skulle vilja göra, är att han i det väsentligaste avsnittet råkar spänna kärran före hästen. Vad beror det på, att det är så populärt att gripa till den medicinska jargongen, att tala om sjukdom och vård inför sådana ting som superi och brottslighet? Nycander har säkert sett något centralt, när han betonar, att »den medicinskt-psykiatriska diagnosen är det profana samhällets lösning av försoningsproblemet. Den avlyfter en moralisk skuldbörda och ger ett

visst skydd mot egna och andras förebråelser.»

Läkaren substitut för prästen

Så är det nog. I ett samhälle där Gud är död, eller tämligen allmänt, inte endast av teologer, påstås vara det, inträder läkaren naturligt som substitut för prästen. Men vad Nycander inte alltid tycks ha klart för sig, är att den »medicokrati» han irriterar sig på, är en *konsekvens* av, inte en *orsak* till denna allmänna förändring i livssynen. Ibland tolkar han saken snarare som de naivaste av upplysningsfilosoferna, när de trodde att religionen var ett prästknepp, en uppfinning för att säkra makt och prestige åt det andliga ståndet. Faktum är, att Nycander om han läser sin egen bok en gång till finner många bevis på att den medicokratiska syn han ogillar är minst lika starkt framträdande hos lekmän som hos läkare. I kortaste form: det är Socialdemokratiska ungdomsförbundet som hävdar att alkoholmissbruket »är främst ett medicinskt problem», men det var en kommitté inom Svenska läkaresällskapet som redan 1912 om alkoholfrågan betonade att den i första hand är ett socialt problem.

Vår tid utmärkes av att alla möjliga opinionsbildare, ofta av naturliga skäl med dunkla föreställningar om det faktiska forskningsläget (i den mån sådant finnes) inför snart sagt allt ont och vrånget ropar på »vård» och »medicinska aspek-

ter». Att vid sådant förhållande »terapeuterna» i betydande utsträckning glider in och fyller det vakuum som denna propaganda är symptom på, ockuperar de prestige- och maktpositioner som därav följer, är inte märkligt. Motsatsen vore snarare egendomlig. Men det viktiga är, att det samtidigt finns läkare och forskare som tar avstånd från tendensen, försöker påvisa det lösliga, det bokstavligen kvacksalvarmässiga i den moderna attityden. De har svårt att göra sig hör-

da, just därför att deras ord ter sig som ett hårt tal. Därför är det viktigt att hjälpa dem att bli hörda och förstådda. En sak som snarast försvåras om man onyanserat lägger ansvaret för utvecklingen mot terapiesamhället just på läkarna. Om Svante Nycander håller hårdare fast vid sin egen diagnos av det onda, blir det lättare för honom att befria sig från ett stundom påfallande ressentiment på den punkten.